

Bajche' kilalojoñ

Tyi lak'al tpejtye'el ch'i'j wä'ach ch'oyaloñlojoñ tyi Mejtiku. Loñk'aba' tyi griego mi yalo'b agave, tsujmlel yu'b'il jñäch "nukbä tyi k'elal".

Mi kña'tyañ akañayoñlojoñ, joññoñlojoñ ma'añ loñktye'el, tyi kye'baloñ mi tjaljal kolel loñkyopmal, che'bä espadañtyak, añ tch'ixal tityityikil loñkyopal yik'oty tyi tñt. Mach junlajal loñkts'itbal, añ ts'tiya' yäxbä yik'oty ñoj yäxbä. Añ chutyachbä mi jkoleloñ yik'oty kolembä.

Ch'e' tsa'ix ktyajaloñ jkolel mi tjal kolel loñkñoj ni', mi tjalpal kolel loñkñich, k'an o yäxmotañ tñs'tjbal; mi tñeñ mulañ suts' yik'oty xts'uññ. Chä'ach loñkñil bajche' tñt, tyi wñstyak, tyi jartyalytyak, tyi jokyalytyak, wä' tyi Mejtikuji.

Chij

Jaychajpoñlojoñ

Tyi tjojtyalel pañmñl añañbñloñ jo'p'e'j tjo'lujunk'al tchajplel, wä' tyi Mejtiku añañbñloñ lujunk'al tchajplel, wä'jach mi kñumeñ koleloñ yu'b'il wä' tyi tjojtyal tñmal Mejtikuji.

Baki chumuloñlojoñ

Mi jkolelojoñ baki ts'tiya' tsäwañ pañmñl wä' tyi Mejtiku. Loñkpi'alo'b ya' mi tñumeñ kolelo'b tyi San Luis Potosi, tyi Coahuila, tyi Durango, tyi Jalisco, Tyi Oaxaca yik'oty tyi Sonora. Añ muk'bä kpety päjk'eloñ bajche' jññ pulquero, tequilero yik'oty enequenbä mi tsu'beñtyel.

"Mi tityaj tñmul muk'bä tjojstñeñ tpaty ch'i'j bajche' mi tityaj tñmul muk'bä tlok'säbeñ ya'lel"

Bajche' chumuloñlojoñ

Añ bajñel añañbñloñ, yaño'b mi tpejty kolelo'b, jññäch tmatye'el pañmñl mi tsujtyel. Mi jkuchloñ aññel tyi titykwälel pañmñl ba' ma'añ ka'bal ja', yomox sañtyel loñkw'i' tyi k'tñtyuññl, ya'jach kuxuloñlojoñ tcha'añ ya'lel loñkyopal yik'oty loñktyomel muk'bä kchäyloñ tyi yorañlel ja'lel. Muk'ik ach'uñch'uñ k'el loñkyopal ya' mi awñlañ muk'bä tkojtyañoñlojoñ cha'añ ma'añ mi kpuleloñ tyi k'tñ, chä'ach kuxuloñlojoñ bajche' tñt, mi jkuchlojoñ aññel tyi pañmñl, jo'p'e'j k'älä lujunp'e'j tchä'k'al ja'b'il, añ loñkalo'b'il, mi tsa'ixk' kcha'leloñ ñtch, muk'ix ksañtyeloñ o chämeloñ.

Bajche' mi käk'lojoñ jkolyayaj

Bajche' mi imejlel akotyaññoñlojoñ

Awuññix chuk'i mi imejlelyak tyi loñktyojlel, chuk'i loñk'äññi'bal tyi Kanñtya lum yik'oty pejtyel kañbal cha'añ chuk'i mi tññk'til meñlelyak tyälel tyi loñktyojlel k'älä wañal, cha'añ tñeññel tñt Mejtiku. Komlojoñ mi aweñ kañ loñk'äññi'baltyak, loñkweññel yik'oty cha'añ mi akaññtyañoñlojoñ, cha'añ bele' añañlojoñ wä' tyi tñmal mejtiku bäch ch'oyaloñlojoñ.

¿Quiénes son?

Nosotros somos agaves.

Loñkyopal mi tmeñlel tyi ch'i'j, tyi kaxtyal, tyi maral, tyi tapetes, jññäch chuk'i mi tññk't meñlel. Añ muk'bä tlok'saññtyel loñka'lel loñkyetsel cha'añ mi tmeñlel tyi pulque, cha'añ mi tmeñlel tyi mescal, cha'añ mi tmeñlel tyi tequila; tixku tjal tye'e'lel loñkñich mi t'k'äññel cha'añ tye'e'el xchuty otyoty; loñkw'i' mi tñmelo'b tyi mñsojñ'b yik'oty tyi cepillo, loñktyakñ tyopal mi t'k'äññel cha'añ tchäk-tsaññtyel k'ajk; mi kñsol päjk'eloñtsa' cha'añ p'ts o cha'añ koral; mi jk'alññtsa'loñ tyi maktyaj lum cha'añ ma'añ mi t'pak mañlel yakja' tyi yorañlel ja'lel; tchä'b'il loñkñich yik'oty tjaññl mi t'k'an tñmä'laño'b tba tchäññil pañmñl, muttytyak yik'oty suts'. Awuññba mi ksu'beñtyeloñ k'älä wañal "Tye' añbä tñeññel". Wäle añaññelo'b tyi matye'el ñoj nuk loñk'äññi'bal mi t'k'elo'b, mi t'k'uxbññoñlojoñ, yik'oty mi t'päk'oññojoñ tyi tityityikil t'päk'äbo'b cha'añ yujñlo'b nuk loñk'äññi'bal.

Ch'i'j Tyi nahual mi ksu'beñtyeloñ "metl", tyi atomi mi ksu'beñtyeloñ "uadä", Tyi zapateco mi ksu'beñtyeloñ "däa o däba", tyi mixteco mi ksu'beñtyeloñ "yabi", tyi purepecha mi ksu'beñtyeloñ "tacamba".